

ADAM J. DUBIŃSKI

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Wydział Filologiczny

Instytut Językoznawstwa i Przekładoznawstwa

Ośrodek Dokumentacji Językowej

e-mail: adam.dubinski@uj.edu.pl

ORCID: 0000-0003-4124-6827

DOI: 10.34813/ptr3.2022.10

Kilka uwag na temat danych biograficznych Gabriela Firkowicza*

A few remarks on the biographical data of Gabriel Firkowicz

Abstract. Gabriel Firkowicz (1818–1869), a Karaim, son-in-law and associate of Abraham Firkowicz (1787–1874), as well as manager of his finances, is a relatively unknown figure, often overlooked or mentioned briefly, frequently with incorrect data and usually only in the context of his relationship with his famous father-in-law. This article attempts to define more precisely the dates of life, origin and functions performed by Gabriel Firkowicz. For this purpose, among others, original documents from 1764–1869 kept in archives in Vilnius and in private resources in Warsaw were consulted. The available studies of other source documents referring to the Karaimes of Troki, Kukizow and Crimea allowed the author of this article to look at the Firkowicz family origins and the functions performed by the protagonist of this text. Publications contemporary to the character in question were also used. As a result, it was possible to determine the year of Gabriel Firkowicz's birth and the exact date of his death as well as the place he was buried. Also at least two generations of his ancestors and their places of residence were identified. Queries into address guides provided new data on his role of a Karaite hazzan, years and the places where he performed this function.

Keywords: religious minorities, Karaim faith, Karaim clergy, Karaimes, Karaites, Gabriel Firkowicz, Abraham Firkowicz.

* Badania, na których opiera się niniejsza publikacja, zostały sfinansowane przez Europejską Radę ds. Badań Naukowych (European Research Council – ERC) w ramach programu Unii Europejskiej w zakresie badań naukowych i innowacji Horyzont 2020 (umowa o dotację nr 802645).

W wielu opracowaniach poświęconych postaci Abrahama Firkowicza (1787–1874), karaïmskiego archeologa, badacza rękopisów i kolekcjonera, wspomniany jest jego zięć, Gabriel Firkowicz. Zajmował stanowisko hazzana¹ zarówno w Trokach, jak i na Krymie. Posiadał nie tylko wykształcenie religijne, ale również świeckie, znał języki rosyjski, francuski i niemiecki. Przez wiele lat był bliskim współpracownikiem swego sławnego teścia, zarządzał jego finansami, towarzyszył mu w podróżach i brał udział w działaniach związanych z gromadzeniem rękopisów oraz badaniami epigraficznymi. Jego postać niknie jednak w cieniu Abrahama, a wiadomości o nim są z reguły skąpe i rozproszone – nawet podstawowe dane z jego biografii podawane w różnych źródłach są sprzeczne i często niewiarygodne. W niniejszym artykule podjęta zostaje próba uporządkowania i skorygowania informacji dotyczących dat życia, pochodzenia i funkcji pełnionych przez Gabriela Firkowicza.

Przy niedostatku źródeł zwartych biografistyki dotyczącej Karaïmów, często wykorzystywaną pozycją jest *Karaïmskij biografičeskij slovar'* (1993) pióra Borysa Eliaszewicza (1881–1971). Ten owoc blisko pół wieku poszukiwań zawiera ponad czterysta biogramów, w tym niezbyt obszerną notę poświęconą bohaterowi niniejszego artykułu. W jej pierwszej części czytamy (El'āševič, B. S., 1993, s. 193):

Gabriel (Siemionowicz) Firkowicz zmarł w roku 1864 w wieku około 60 lat; ukończył midrasz [karaïmska szkoła religijna – przyp. AJD] i gimnazjum; uczony i nauczyciel, dobrze znający oprócz przedmiotów karaïmskich również język i literaturę [rosyjską]; z łuckich Karaïmów; F. początkowo pełnił funkcję mełameda [nauczyciela religii – przyp. AJD], następnie od 1840 także starszego hazzana w Symferopolu; w ostatnich latach życia był starszym hazzanem w Trokach; F. był zięciem sławnego archeologa-hebraisty A. S. Firkowicza, któremu pomagał w jego pracach (...)².

Warto w tym miejscu się zatrzymać i przyjrzeć informacjom dotyczącym dat życia i miejsca urodzenia Gabriela Firkowicza, które później wielokrotnie były powtarzane w różnych publikacjach. W świetle powyższej noty miałby on przyjść na świat około roku 1804 lub 1805, umrzeć w 1864 roku, a pochodzić z Łucka.

W większości źródeł znaleźć można właśnie rok 1805 jako rok urodzenia (Belyj, 2003, s. 660, przypis 65; Sarač, 2007, s. 168; Gammal, 2011, s. 160³; Gąsiorowski, 2020, s. 39; Vihnovič, 2012, s. 138; Akhiezer, 2017, s. 262, przypis 67; Grishchenko i Shapira, 2021, s. 102), a niektórzy nie przytaczają go w ogóle⁴. Ten też rok za W. Wichnowiczem podaje rosyjskojęzyczna Wikipedia w haśle *Firkovič, Gavriil Semënovič*⁵.

Podany przez Eliaszewicza rok 1864 jako rok zgonu Firkowicza pojawia się również w późniejszych źródłach (Sarač, 2007, s. 168; Gąsiorowski, 2020, s. 39; Walfish i Kizilov, 2011, s. 201). O. Bełyj stwierdził, że rok zgonu jest nieznany (2003, s. 660, przypis 65). Inną datę śmierci przyjął natomiast M. Gammal (2011, s. 163), omawia-

¹ Hazzan w strukturze gminy karaïmskiej to osoba sprawującą duchowe zwierzchnictwo nad społecznością, zwyczajowo przewodząca zbiorowym modlitwom, czuwająca nad wypełnianiem obowiązków religijnych i sprawująca posługę w zakresie nadawania imion, udzielania ślubów i dokonywania pochówków.

² Tu i dalej przekłady z języka rosyjskiego autora artykułu.

³ Gammal niedokładnie przytacza B. Eliaszewicza, podając: „zmarł w 1864 r. w wieku 60 lat”.

⁴ Walfish i Kizilov (2011) na s. 201 podają jedynie rok zgonu; El'āševič i Šajtanov (2017) na s. 13 rok urodzenia oznaczyli znakiem zapytania.

⁵ https://ru.wikipedia.org/wiki/Фиркович,_Гавриил_Семёнович (ostatnia redakcja wpisu z 11 listopada 2021 roku) – dostęp 28.03.2022.

jąc szczegółowo pozostawiony przez Gabriela Firkowicza diariusz, wydany drukiem w formie książkowej (Firkovič, G. S., 1871). Zapiski obejmujące okres od 30 października 1868 roku do 21 maja 1869 roku oraz kilka listów do teścia, Abrahama Firkowicza, ze sprawozdaniami finansowymi od jesieni 1867 do kwietnia 1869 roku przygotował do druku po śmierci autora Józef Kapłanowski. Na podstawie zapisów dziennych w diariuszu oraz daty zezwolenia na jego druk (sierpień 1870 roku) M. Gammal określił przybliżoną datę śmierci Gabriela Firkowicza na okres od połowy roku 1869 do początku 1870 roku (Gammal, 2011, s. 163).

Warto w tym miejscu wspomnieć, że dziennik ten stanowi interesujące studium niepowodzeń i moralnych rozterek autora, który, jak można sądzić, niezbyt fortunnie inwestował środki swego teścia, przez co ściągnął na swą głowę szereg nieszczęść. Ciekawą postacią jest redaktor pośmiertnej edycji dziennika, Józef Kapłanowski (1828–1894), syn Jozafata, karaïmskiego uczzonego i poety. Rok po opublikowaniu pamiętnika Firkowicza ten jego krajan pochodzący ze znamienitego rodu, założyciel w 1869 roku pierwszego zakładu fotograficznego w Trokach, przeniósł się do Warszawy, gdzie przez osiemnaście lat był aktywnym kupcem, przedsiębiorcą i fabrykantem w branży tytoniowej, jednym z fundatorów cmentarza karaïmskiego w stolicy (Dubński, 2012, s. 148–151; Dubński, 2020, s. 4–9).

Wyznaczoną przez Gammala przybliżoną datę zgonu Gabriela Firkowicza (1869–1870) podają W. Eliaszewicz i S. Szajtanow w *Spisie hazzanów* (2017, s. 13). Ten sam zakres dat znajdujemy we wspomnianym wyżej haśle w Wikipedii. Natomiast A. Grishchenko i D. Shapira (2021, s. 102) w przywołanej wyżej publikacji jako rok śmierci Firkowicza podają dokładnie rok 1869.

Ze sprzecznymi danymi mamy do czynienia także w wypadku miejsca urodzenia. Zapis „z łuckich Karaïmów” w nocie biograficznej pióra B. Eliaszewicza jest przez niektórych autorów interpretowany dosłownie – według nich Gabriel Firkowicz pochodził z Łucka. Nie bez znaczenia jest zapewne również fakt, że jest on niekiedy uważany za bliskiego krewnego swego teścia, który rzeczywiście był łuckim Karaïmem⁶. Łuck jako miejsce urodzenia/pochodzenia Gabriela Firkowicza podają O. Belyj (2003, s. 660, przypis 65), M. Kizilov i T. Szczegolewa (2003, s. 339 – „*luckij karaïm*”) i G. Akhiezer (2017, s. 262, przypis 67). *Karaïmska encyklopedia* przytacza dokładnie za B. Eliaszewiczem: „*iz luckih karaïmov*” (Sarač, 2007, s. 168). Z kolei A. Grishchenko i D. Shapira za jego rodzinne miasto uważają Wilno (2021, s. 102). Na Troki, figurujące także w haśle rosyjskojęzycznej Wikipedii, wskazują S. Gąsiorowski (2020, s. 39) i M. Gammal (2011, s. 161). Ten ostatni dochodzi do takiego wniosku na podstawie listu Gabriela do ojca, Simchy Firkowicza, z 1840 roku, wysłanego właśnie do Trok z prośbą o błogosławieństwo na zawarcie związku małżeńskiego.

Jak więc w rzeczywistości ma się sprawa dat życia i miejsca pochodzenia Gabriela Firkowicza? Odpowiedzi na to pytanie mogą dostarczyć archiwa. Sporządzane w XVIII i XIX w. spisy ludności karaïmskiej Trok, jak też rejestry metrykalne i inne

⁶ Nie ma pewności, czy miejscem urodzenia Abrahama Firkowicza był Łuck, jako że jego ojciec trudnił się karczmarstwem i podobnie jak większość łuckich Karaïmów mieszkał w jednej z okolicznych wsi, gdzie arendował karczmę, zob. Shabarovskyi, (2015, s. 119–132); Sulimowicz (2015, s. 126–142).

dokumenty zawierają wpisy dotyczące zarówno jego samego, jak i wcześniejszych pokoleń rodziny Firkowiczów.

Zacznijmy od dokładnej daty śmierci. Podaje ją księga zgonów gminy karańskiej w Trokach⁷, w której pod datą 27 maja 1869 roku znajdujemy wpis następującej treści:

W m-ku [miasteczku] Błagoła [zapis niewyraźny – nazwa niemal pewna] guberni moskiewskiej zmarł nagle starszy hazzan trockiej synagogi karańskiej Gabriel Siemionow [Gavril Semenonov] Firkowicz, którego ciało pogrzebano tamże na żydowskich cmentarzach [ros. *Evrejskij kladbiśah*]. Po jego śmierci pozostała wdowa, żona Emilia, córka Abrahama [Abramovna] z Firkowiczów. Hazzan. (BWLAN, sygn. F. 301-288, k. 118r i 120v)

Podano też wiek zmarłego: 51 lat. Pozwala to określić datę urodzin Firkowicza na mniej więcej rok 1818, a więc dużo później niż wskazują dane z noty biograficznej Eliaszewicza, powtarzane następnie przez innych autorów. Data ta znajduje potwierdzenie w spisie ludności, tzw. *Rewizkiej skazce* z 1 kwietnia 1858 roku, gdzie pod numerem 4 znajdujemy zapis:

Gabriel [Gavril], syn Siemiona, Firkowicz, starszy hazzan karański. Stan wg ostatniej rewizji i po niej: według dodatkowej z 11 grudnia 1850 roku – lat 32. Z tej liczby ubyło⁸: w stanie duchownym od 1857 roku. Zgodnie z wytycznymi do Dziesiątej Rewizji par. 5 uwaga 4 i par. 6 pkt. 14 jego rodzina nie podlega pogłównemu i spisowi. (LPAH, sygn. F. 515-25-112, k. 530v–531r)

W części żeńskiej spisu ujęte zostały: matka Gabriela, żona Siemiona, Anna córka Chaima, lat 82 oraz żona Gabriela, Miłka, córka Abrahama [Avraamovna] (LPAH, sygn. F. 515-25-112, k. 531r).

Także dane ze wcześniejszego spisu w roku 1834 potwierdzają rok 1818 jako rok urodzenia Firkowicza. Pod tym samym, jak w wypadku spisu z 1858, numerem 4 odnotowano rodzinę jego ojca:

Symon, Zoracha syn, Firkowicz, w ostatniej rewizji i po niej: lat 61, w chwili spisu lat 79; Symona syn Gabriel⁹, w ostatniej rewizji i po niej: nowonarodzony¹⁰, w chwili spisu lat 16; Symona Firkowicza żona, Anna, lat 60, Symona Firkowicza córki: Debora, lat 18, Basia, lat 14. (LPAH, sygn. F. 515-15-590, k. 284v i 285r)

Wpisy w *rewizskich skazkach* nie potwierdzają informacji o łuckim pochodzeniu Firkowicza. W rewizji z roku 1811, w której w osobnej części zawarto osoby przybyłe do Trok z powiatu upickiego, rodzina Symona, ojca Gabriela, spisana została wśród miejscowych. W pozycji 3 (trzeci dom) figuruje Józef Dawidowicz (tnz. syn Dawida), z żoną Anną, córką Marka, pochodzącą z powiatu upickiego, oraz synem Markiem, a ich kątikiem (lokatozem) jest Symon Firkowicz, syn Zerycha, wg rewizji z 1795 roku lat 41 – w chwili spisu lat 57; jego żona, Niechama, córka Daniela, wg rewizji z 1795 roku lat 31, w chwili spisu lat 47, oraz ich cztery córki. Dwie starsze, niemieszkające już w domu rodzinnym, to Małka (wg rewizji z 1795 roku 1 rok),

⁷ Pragnę serdecznie podziękować Marioli Abkowicz za udostępnienie kopii archiwalnych spisów i rejestrów.

⁸ W rubryce „Z tej liczby ubyło” odnotowywano zmiany w stosunku do danych z poprzednich spisów.

⁹ W oryginale imię zapisano w spolszczonym brzmieniu Gabriel.

¹⁰ Oznacza to, że przyszedł na świat po poprzedniej rewizji.

która w 1810 roku poślubiła Ławreckiego, oraz Szełomita, urodzona po spisie w 1795 roku, która wyszła za mąż do powiatu upickiego za Izakowicza. W 1811 roku z rodzicami mieszkają dwie młodsze, Zuzanna, lat 12 i Ciwija, lat 8 (LPAH, sygn. F. 515-15-204, k. 41r, 41v). Więcej potomstwa Symona Firkowicza nie wykazano.

Zapisy te odpowiadają danym z rejestru z roku 1795, gdzie w „dymie” numer 3 odnotowano Józefa Dawidowicza, lat 50, a kątikiem jest u niego Symon Firkowicz, lat 41 oraz jego żona Nichama, lat 31 i ich córka, Miłka lat 1 (LPAH, sygn. F. 515-15-60 k. 28r). W dokumencie tym występują również inne osoby noszące nazwisko Firkowicz: w „dymie” numer 7 odnotowano m.in. Symona Firkowicza, lat 40, jego żonę, Sarę, lat 29 i syna, Marka, lat 6, a także teścia¹¹, Ezeryasza, lat 74 i jego żonę, Deworę, lat 62 (LPAH, sygn. F. 515-15-60, k. 28v). Pod nr 16 kątikiem jest Aaron Firkowicz, lat 40 (LPAH, sygn. F. 515-15-60, k. 29r), a w „dymie” nr 21 mieszkał z rodziną Salomon Firkowicz, lat 45 (LPAH, sygn. F. 515-15-60, k. 29v).

Jeszcze wcześniejszy spis, z 1765 roku, którego danymi dysponujemy, dzieli od powyższego trzydzieści lat. Osoby w nim figurujące w większości wypadków nie zostały zapisane pod nazwiskami, jednak na podstawie imion i patronimów jesteśmy w stanie odszukać przodków Gabriela. W domu trzecim odnotowano dwie rodziny, Ezreasza (Ezrę)¹² i Zaracha Symonowiczów. Żony obu nosiły to samo imię – Debora. Według rejestru Ezreasz miał pięcioro dzieci: Symona, Arona, Samuela, Rachelę i Esterę, Zarach zaś troje: Salamona, Rachelę i Malkę (LPAH, sygn. SA-3732, k. 2r–2v). Należy dodać, że dane do rejestru z roku 1765 ujęto wcześniej w inwentarzu z 1764 roku i również w tym dokumencie rodziny Ezreasza i Zaracha Symonowiczów figurują w takim samym składzie w domu trzecim w Trokach (LPAH, sygn. SA-3749, k. 1r–4v).

Co ciekawe, w obu tych dokumentach nie odnotowano Symona, syna Zaracha, ojca Gabriela, który przyszedł na świat w 1754 lub w 1755 roku, czego dowodzą przytoczone wyżej zapisy o jego wieku w kolejnych rewizjach: w 1795 roku – 41 lat, w 1811 roku – 57 lat, w 1834 roku – 79 lat. Powinien zatem zostać odnotowany w inwentarzu i rejestrze z lat 1764 i 1765. Figuruje w nich za to jego stryjeczny brat, Symon syn Ezreasza. Tymczasem kolejna rewizja z 1795 roku wykazała dwóch Symonów Firkowiczów¹³: jednego w domu nr 3, drugiego w domu nr 7. A zatem obaj bracia, Ezreasz i Zarach, byli ojcami synów o imieniu Symon¹⁴. Być może powodem pominięcia jednego z nich były jednobrzmiące imiona zarówno chłopców, jak i ich matek. Nie można też wykluczyć, że w czasie spisu ten syn Zaracha z jakiegoś względu nie mieszkał z rodzicami.

¹¹ Ezeryasz (Ezra) został tu, najwyraźniej błędnie, odnotowany jako teść, podczas gdy był ojcem Symona Firkowicza z „dymu” nr 7, a stryjem Symona Firkowicza z „dymu” nr 3.

¹² Ezra i Zarach, synowie Simchy, wymienieni są wśród adresatów listu gminy łuckiej do gminy w Trokach z 1796 roku, zob. Mann, 1972, s. 1395. Serdecznie dziękuję dr Annie Sulimowicz-Keruth za tłumaczenie źródeł hebrajskojęzycznych i pomoc w ich interpretacji.

¹³ W późniejszym o 4 lata spisie Karaimów mieszkańców Trok z roku 1799 odnotowano Szymona Firkowicza z żoną i córką oraz Szymona Ezrewowicza z żoną, synem i córką, zob. Gąsiorowski (2020, s. 500–501); Muchowski i in. (2017, s. 252–253). Co ciekawe, ten pierwszy, najpewniej syn Zaracha, zapisany został pod nazwiskiem Firkowicz, podczas gdy jego stryjecznego brata odnotowano z patronimem.

¹⁴ Zgodnie ze zwyczajem praktykowanym przez Karaimów nowonarodzone dzieci otrzymywały imiona po zmarłych krewnych, zob. Sulimowicz (2004, s. 144–145). Synowie obu braci otrzymali imię dziadka po mieczu.

Jak wynika z wyżej przytoczonych dokumentów, ojciec Gabriela Firkowicza, Symon syn Zaracha, był dwukrotnie żonaty. Jego pierwszą żoną była Nichama, córka Daniela, urodzona w 1764 roku. Małżeństwo dochowało się czterech córek, Miłki (ur. 1794), Szełomity, (ok. 1796), Zuzanny (1799) i Ciwiji (1803). Drugi związek Symon, zawarł z Anną, córką Chaima, urodzoną w 1774 lub 1776 roku. Z tego małżeństwa na świat przyszli Debora (1816), Gabriel (1818) oraz Basia (1820).

O ile rok urodzenia Symona określić możemy z dokładnością do dwóch lat, to daty życia jego syna, Gabriela, nie budzą już wątpliwości. Rewizja z 1811 roku, w której nie został wykazany, wskazuje, że prawdopodobieństwo, iż przyszedł na świat w tak często podawanym w opracowaniach roku 1805, jest nikłe. Wiek zapisany w kolejnych rewizjach (1834 roku – 16 lat, dodatkowa z 1850 roku – 32 lata¹⁵, a także zapis w księdze zgonów, wyraźnie wskazują na 1818 jako rok jego urodzenia, a dokładną datą śmierci jest 27 maja 1869 roku). Miejsce pochodzenia Gabriela Firkowicza w świetle przedstawionych wyżej dokumentów archiwalnych również nie budzi wątpliwości. Wynika z nich niezbicie, że zarówno on, jak i jego ojciec, Symon, oraz dziad, Zarach, mieszkali w Trokach.

Jak jednak wiadomo, w Łucku również występowało nazwisko Firkowicz – z tej łuckiej gałęzi pochodził teść Gabriela, Abraham. Stan naszej wiedzy na chwilę obecną nie pozwala określić powiązań między łuckimi a trockimi Firkowiczami. Być może miejscem, gdzie te dwie gałęzie rodziny się łączyły, był Kukizów, jako że istnieją wskazówki, iż przodkowie Gabriela Firkowicza mieszkali właśnie tam. W opublikowanym przez J. Manna brudnopisie listu Abrahama syna Mordechaja Kapłanowskiego z Poniewieża do Mordechaja syna Nisana z Kukizowa z roku 1783 (Mann, 1972, dok. 161, s. 1350–1361) mowa jest m.in. o planowanym w Trokach ślubie wnuczki *ribbi* Zaracha, syna *ribbi* Simchy starszego z Kukizowa, znanego jako Firko (Mann, 1972, s. 1354). Mann jako pierwszy zauważa, że w tym przydomku należy szukać źródła nazwiska Firkowicz (Mann, 1972, s. 1354, przypis 1090). Można więc przyjąć, że mieszkający i działający w Kukizowie Simcha¹⁶ to pradziad Gabriela. Nie dysponujemy jednak dokumentami, które mogłyby rzucić światło na miejsce jego pochodzenia i nie wiemy, czy miał łuckie korzenie, a także w jakich okolicznościach jego dwaj synowie, Ezreasz i Zarach znaleźli się w Trokach.

W podawanych w różnych źródłach datach i miejscach sprawowania posługi hazzanśkiej przez Gabriela Firkowicza również znajdujemy rozbieżności i nieścisłości. We wspomnianym wcześniej *Spisie hazzanów* wskazano lata 1838–1840 jako, jak zastrzegają autorzy, domniemany okres pełnienia przezeń funkcji starszego hazzana w Symferopolu. W. Eliaszewicz i S. Szajtanow powołują się przy tym na wspomniany na wstępie biogram w *Karaimskim słowniku biograficznym* Borysa Eliaszewicza

¹⁵ A. Sulimowicz (2016, s. 192) podaje na tej podstawie rok urodzenia jako 1822, co jest ewidentną pomyłką obliczeniową.

¹⁶ Mann wspomina o jego zaangażowaniu w budowę kukizowskiej kienesy w 1711 roku i ofiarowaniu zwoju Tora w 1730 roku (Mann, 1972, s. 1272, przypis 656).

(El'āševič i Šajtanov, 2017, s. 13). Zauważyć jednak należy, że ten nie określił takiego zakresu dat, a jedynie podał rok 1840, w którym Gabriel Firkowicz miał rozpocząć posługę starszego hazzana w Symferopolu (El'āševič, 1993, s. 193).

Tymczasem w roku 1838 Gabriel Firkowicz był wciąż jeszcze nauczycielem i hazzanem w Trokach¹⁷. Jego nazwisko obok trzech innych z gmin Litwy figuruje na liście subskrybentów dzieła Abrahama Firkowicza *Sefer masa u-meriva*: „Ribbi Gabriel oświecony, hazzan, nauczyciel, niech nasza Opoka błogosławi go i chroni, Firkowicz” (Firkowicz A., 1838, s. 15). Co ciekawe, choć zostało podane jako ostatnie, wyróżniono je większym stopniem czcionki. Powodem nie był zapewne status majątkowy, gdyż na pierwszym miejscu widnieje nazwisko Abrahama Ławreckiego, syna Jakuba, pochodzącego z zamożnej rodziny¹⁸. Wyjaśnienia tego należy być może szukać w związkach Gabriela z osobą autora dzieła, już wtedy zapewne bliskich, choć w roku 1838 nie był on jeszcze zięciem Abrahama Firkowicza.

Związek małżeński z Milką, córką Abrahama Firkowicza, zawarł w roku 1840, gdy przebywał już na Krymie¹⁹. Wizerunki tych trojga ma przedstawiać znany, wielokrotnie powielany rysunek autorstwa C. Huhna²⁰, reprodukowany m.in. w „Myśli Karaimskiej” (1936, 11, s. 119), a omawiany szerzej przez M. Kizilova i T. Szczegolewą (Kizilov, Šegoleva, 2003, s. 338–339).

Gabriel Firkowicz sprawował funkcję hazzana w Sewastopolu, gdzie stanowisko to miał objąć po swoim teściu. W. Eliaszewicz i S. Szajtanow przytaczają dokument przechowywany w Państwowym Archiwum Republiki Krym (GARK sygn. F. 241, op. 2, 52, k. 11), w którym T. S. Lewi-Babowicz podaje, iż Abraham Firkowicz pełnił posługę w Sewastopolu w latach 1833–1840, a Gabriel Firkowicz w latach 1840–1850. Jak zauważają autorzy, podane daty nie znajdują potwierdzenia w innych dokumentach i są nie w pełni ściśle (El'āševič, Šajtanov, 2017, s. 13; El'āševič, 2018, s. 19). W. Eliaszewicz stwierdza też, że sprawowanie przez Gabriela Firkowicza funkcji sewastopolskiego hazzana w owym okresie częściowo potwierdza notatka w wydawnictwie *Novorossijskij kalendar' na 1842 god* (Kalendarz Noworosyjski na rok 1842), w której wymieniony jest on na stanowisku hazzana w Sewastopolu (El'āševič, 2018, s. 19). Dokładne przejrzenie tego wydawnictwa za wszystkie lata z okresu 1840–1850 pozwala stwierdzić, że Gabriel Firkowicz odnotowany jest w *Kalendarzu* jako sewastopolski hazzan nie tylko w wydaniu na rok 1842 (s. 192), ale także w kolejnych dwóch: na lata 1843 (*Novorossijskij kalendar' na 1843 god*, 1842, s. 197–198) i 1844 (*Novorossijskij kalendar' na 1844 god*, 1843, s. 202). Później znajdujemy go w wykazie zatrudnionych w eupatoryjskich szkołach karaïmskich, gdzie w 1846 roku zajmował stanowisko nauczyciela języka rosyjskiego (*Novorossij-*

¹⁷ Takie przypuszczenie wysnuł również M. Gammal, zastrzegając, iż potwierdzenie tego wymaga głębszych badań źródłowych (Gammal, 2011, s. 161–162).

¹⁸ W spisie rewizyjnym z roku 1834, ułożonym według stopnia majątności mieszkańców, rodzina Ławreckich rozpoczyna wykaz trockich rodzin karaïmskich. Zapisano tam w pierwszej pozycji m.in. Jakuba, syna Marka, Ławreckiego lat 78 i jego syna z pierwszego małżeństwa, Abrahama lat 48 (LPAH, sygn. F. 515-15-204, k. 283v). Ten ostatni sprawował funkcję hazzana w Trokach do 1844 roku (Abkowicz, 1936, s. 2).

¹⁹ Potwierdzeniem tej daty jest list Gabriela Firkowicza z prośbą o pobłogosławienie związku, wysłany do ojca w Trokach, przechowywany w Archiwum Firkowicza w St. Petersburgu (Gammal, 2011, s. 161).

²⁰ Reprodukacja litografii J. B. Kuhna stworzona na podstawie rysunku C. Huhna pierwotnie zamieszczona została pomiędzy stronami 152 a 153 w dziele T. de Pauly (1862).

skij kalendar' na 1846 god, 1845, s. 210). Kalendarz za kolejne trzy lata, 1848–1850, w wykazie hazzanów nie uwzględnia Sewastopola w ogóle, zaś G. Firkowicz po roku 1846 nie pojawia się również w spisie nauczycieli. Skądinąd wiadomo, że uczył on języka rosyjskiego karaïmskich uczniów w Eupatorii od roku 1844, co potwierdzają dokumenty archiwalne (Vihnovič, 2012, s. 138). Tak więc informacje zamieszczane w kolejnych wydaniach *Kalendarza* należy traktować ostrożnie, choć nie ma powodu negować trzech lat służby hazzkańskiej Gabriela Firkowicza w Sewastopolu w okresie 1842–1844²¹. Dodać tu należy, że na początku dekady, w latach 1840 i 1841, w przeciwieństwie do lat następnych, w wydawnictwie tym nie zamieszczano wykazu hazzanów w poszczególnych miastach, ograniczając się jedynie do wymienienia osoby hachama eupatoryjskiego, Hadży Simy Babowicza (*Novorossijskij kalendar' na 1840 god*, 1839, s. 59; *Novorossijskij kalendar' na 1841 god*, 1840, s. 147). Nie wykluczałoby to przypuszczenia, że Gabriel Firkowicz mógł wtedy sprawować funkcję hazzana w Sewastopolu.

Inny jednak wniosek płynie z listy subskrybentów przekładu Tanachu, wydanego w czterech tomach przez M. Tiriszkana w Eupatorii w roku 1841. Gabriel Firkowicz figuruje tam na dziewiątej pozycji wśród trzydziestu osób z Ak Jaru (Sewastopola), które zapisały się na to wydawnictwo: „Szanowny pan ribbi Gabriel oświecony (*ha-maskil*) syn szanownego pana ribbi Simchy hachama hazzana Firkowicza błogosławionej pamięci” (*Sefer Targum Torah...* 5601 (1841), t. 1, k. 198v). Z przytoczonego fragmentu wyciągnąć można kilka wniosków. Po pierwsze, w roku 1841 Gabriel był mieszkańcem Sewastopola. Po drugie, znajdujemy tu potwierdzenie jego religijnego wykształcenia, a użycie tytułu *ha-maskil* może wskazywać również na pobieranie nauk świeckich. To pierwsze predestynowało do funkcji hazzkańskiej, to drugie – do wypełniania roli nauczyciela języka rosyjskiego, czym zajmował się w latach 1844–1846. Gabriel, w przeciwieństwie do swojego ojca, nie jest tu tytułowany hazzanem, a więc nie mógł pełnić tej funkcji w Sewastopolu w latach 1840–1841.

Ten krótki zapis przynosi także kilka informacji na temat ojca Gabriela. Potwierdza, że Symon nosił biblijne imię Simcha, to samo, co jego domniemany dziadek, Simcha syn Mojżesza Firko z Kukizowa. Użycie formuły błogosławieństwa wskazuje, że w 1841 roku nie było go już wśród żywych, co nie dziwi, zważywszy, że według przytoczonej wyżej rewizji w 1834 roku liczył sobie lat 79. Tytuł *hachama* (mędrca) jest w tym wypadku jedynie epitetem grzecznościowym związanym z jego wiedzą i pozycją, jaką zajmował w społeczności karaïmskiej, natomiast tytuł *hazzana* odnosi się do jego rzeczywistej funkcji²². Jako *szliach cibur* (prowadzący modlitwy) Simcha Firkowicz, syn błp. ribbiego Zaracha, wymieniony jest wśród sygnatariuszy sporządzonego w Trokach w 1830 zbioru zasad moralno-etycznych (Mann, 1972, dok. 47, s. 1002). Warto w tym miejscu wspomnieć, że jego ojciec, dziadek Gabriela, Zarach Symonowicz, odnotowany jest jako starszy gminy trockiej w roku 1750 (Gąsiorowski, 2020, s. 478) oraz jej syndyk²³ w roku 1754 (Gąsiorowski, 2020, s. 304, 477). Funkcję

²¹ Daty te podaje również O. Belyj, 2008, s. 929.

²² W spisie z 1834 roku zapisano *svâšennik'* (duchowny) – LPAH, sygn. F. 515-15-590, k. 284v.

²³ Pełniący rolę pośrednika między gminą karaïmską a światem zewnętrznym.

starszego gminy pełnił też brat Zaracha, Ezreasz, co odnotowano w rejestrze z 1765 roku (LPAH, sygn. SA-3732, k. 2r).

Jak pisze W. Wichnowicz, Abraham Firkowicz w czasie wojny krymskiej w latach 1853–1856 przebywał na Litwie. Przez te lata „był z nim zięć, Gabriel Firkowicz, który został hazzanem sewastopolskiej gminy karańskiej” (Vihnovič, 2012, s. 150). Takie sformułowanie sugerować może, że Gabriel Firkowicz nadal sprawował tę funkcję w szóstej dekadzie XIX w., podczas gdy prawdopodobnie nie miało to miejsca już od około dziesięciu lat²⁴. Znajduje natomiast potwierdzenie informacja, podana przez Borysa Eliaszewicza w jego słowniku biograficznym, iż Gabriel Firkowicz w ostatnich latach życia był starszym hazzanem w Trokach. Przytoczony wpis w *Rewizskiej skazce* z 1858 roku ujawnia, że Gabriel rozpoczął tę posługę w 1857 roku. Inne źródło podaje nawet datę dzienną tego wydarzenia: starszym hazzanem w Trokach był od 5 listopada 1857 roku Gawrił Siemionowicz Firkowicz (*Pamâtnaâ knižka Vilenskoj gubernii na 1866 god*, 1866, s. 138).

Na podstawie powyższych danych można określić, kiedy i jakie funkcje pełnił Gabriel Firkowicz. Dosyć wcześnie rozpoczął pracę jako nauczyciel religii, a mając lat dwadzieścia (1838), był już hazzanem w Trokach. Wkrótce wyjechał na Krym, gdzie po poślubieniu w roku 1840 Miłki, córki Abrahama Firkowicza, został powołany na starszego hazzana w Sewastopolu (1842–1844)²⁵. Podanej przez B. Eliaszewicza informacji o sprawowaniu przezeń przywództwa duchowego gminy w Symferopolu nie sposób na chwilę obecną zweryfikować. Pełnił natomiast obowiązki nauczyciela języka rosyjskiego przy szkole karańskiej w Eupatorii (1844–1846). Po wojnie krymskiej, którą wraz z teściem spędził na Litwie, od roku 1857²⁶ sprawował funkcję starszego hazzana w Trokach i jako trocki hazzan zmarł nagle w guberni moskiewskiej podczas podróży w 1869 roku.

Gabriel Firkowicz jest postacią stosunkowo mało znaną, często pomijaną lub wspomnianą zdawkowo, nierzadko z błędnymi danymi i z reguły wyłącznie w kontekście swoich związków z Abrahamem Firkowiczem. Jak świadczą dokumenty, pochodził z religijnej rodziny, której członkowie byli hazzanami, wchodzili w skład starszyny gminy, pełnili ważne funkcje w społeczności trockich Karaimów. Sam również przez wiele lat był nauczycielem i pełnił posługę hazzańską zarówno w Trokach, jak i na Krymie. Na polu naukowym nie ograniczał się jedynie do współpracy z Abrahamem

²⁴ Obowiązki hazzana w owym czasie w Sewastopolu wypełniać mieli Abraham Tepsi (1851–1854), a po nim Izaak Lewi-Mikei (1854–1863), zob. El'āševič, Šajtanov, 2017, s. 12. Z drugiej strony sam Gabriel Firkowicz w roku 1853 wciąż podpisywał się jako „pełniący obowiązki starszego hazzana sewastopolskiego”, zob. list Abrahama Firkowicza i Gabriela Firkowicza do hazzanów gminy w Łucku z prośbą o dane dotyczące nauczania, AGKL, sygn. VII.25.05 1853.

²⁵ Gabriel Firkowicz pełnił funkcję starszego hazzana w Sewastopolu z powołania przez Zarząd Duchowny w Eupatorii, zaś jego następcy do roku 1882, gdy na tę funkcję powołano Izaaka Sułtańskiego (1824–1899), byli pełniącymi obowiązki hazzanów, zob. El'āševič, Šajtanov, 2017, s. 12; El'āševič, 2018, s. 25.

²⁶ R. Abkowicz podał 1856 jako rok rozpoczęcia służby hazzańskiej, zob. Abkowicz, 1936, s. 2.

Firkowiczem, był aktywny również samodzielnie²⁷. Jego rola jako prawej ręki sławnego teścia i zarządzającego rodzinnymi finansami zasługuje na osobne omówienie. Nieco światła na tragizm tej postaci rzuca wspomniany wyżej artykuł M. Gammała (2011), w którym autor analizuje dziariusz Firkowicza, zredagowany i wydany przez Józefa Kapłanowskiego. Można przypuszczać, że niefortunne decyzje finansowe, które doprowadziły do bankructwa, a nawet czasowego pozbawienia wolności i być może w konsekwencji także do przedwczesnej śmierci, spowodowały, że postać Gabriela Firkowicza, okryw się infamią wśród sobie współczesnych, odsunięta została w cień zapomnienia.

Literatura

Rękopisy

Biblioteka Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk, Wilno (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka).
 BWLAN, sygn. F.301-288, k. 118r.
 BWLAN, sygn. F.301-288, k. 120v.
 Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne, Wilno (Lietuvos valstybės istorijos archyvas).
 LPAH, sygn. SA-3749, k. 1r-4v.
 LPAH, sygn. SA-3732, k. 2r-3v.
 LPAH, sygn. F. 515-15-60, k. 28r-29v.
 LPAH, sygn. F. 515-15-204, k. 41r-47v.
 LPAH, sygn. F. 515-15-590, k. 282r-300r, 305-307, 318.
 LPAH, sygn. F. 515-25-112, k. 527r-554r.
 Archiwum Gminy Karaimskiej w Łucku.
 AGKŁ, sygn. VII.25.05 1853 – Warszawa, w zasobach prywatnych.

Źródła drukowane

Abkowicz, R. (1936). Sany hazzanłarynyn Trok dzymatnyn. *Karaj Awazy*, 10, 2.
 Firkowicz, A. (1838). *Sefer masa u-meriva = Sefer massa umriva, t.e. Pokuszenia i spori*. Goleve: M. Tiriškan.
 Firkovič, G. S. (1871). *Zikaron ledor ahron, ili Zapiski Gavriila Firkoviča*. (red.-sost.) I. I. Kaplanovskij. Vil'na: Tipografiâ Fina i Rozenkranca. (podany za: Gammal 2011).
Kurjer Warszawski (27.02.1856/10.03.1856). 67, 1. – notka o powołaniu współpracowników Muzeum Starożytności w Wilnie (bez tytułu).
 Muzeum Starożytności w Wilnie (12.04.1856). *Wiadomości Polskie*. 18, 72. – notka o powołaniu współpracowników Muzeum Starożytności w Wilnie. *Myśl Karaimska* (1936), 11, 119. – rycina pt. Karaimi łucy.
Novorossijskij kalendar' na 1840 god. (1839). Odessa, 59.
Novorossijskij kalendar' na 1841 god. (1840). Odessa, 147.
Novorossijskij kalendar' na 1842 god. (1841). Odessa, 192.

²⁷ Został np. przyjęty do grona współpracowników Muzeum Starożytności przy Komisji Archeologicznej w Wilnie wraz z m.in. Władysławem Syrokomlą i Antonim-Edwardem Odyńcem, zob. *Kurjer Warszawski*, 27.02.1856/10.03.1856, nr 67, s. 1; *Wiadomości Polskie*, 12.04.1856, nr 18, s. 72.

- Novorossijskij kalendar' na 1843 god.* (1842). Odessa, 198.
- Novorossijskij kalendar' na 1844 god.* (1843). Odessa, 202.
- Novorossijskij kalendar' na 1845 god.* (1844). Odessa, 204.
- Novorossijskij kalendar' na 1846 god.* (1845). Odessa, 210.
- Novorossijskij kalendar' na 1847 god.* (1846). Odessa, 220.
- Mann, J. (1972). *Texts and Studies in Jewish History and Literature, Vol. 2: Karaitica*. New York: Ktav Publishing House.
- Muchowski, P., Tomal, M., Sulimowicz, A., Witkowski, R., Yariv, A. (2017). *Dokumenty historii karaimów polsko-litewskich: edycja krytyczna wybranych rękopisów w językach hebrajskim, łacińskim i polskim*. Poznań, Toruń: Katedra Studiów Azjatyckich UAM. Wyższa Szkoła Filologii Hebrajskiej.
- Pamâtnaâ knižka Vilenskoj gubernii na 1866 god.* (1866). Vił'na, 138.
- De Pauly, T. (1862). *Description ethnographique des peuples de la Russie, Saint-Petersbourg*, (s. 152:153 litografia J. B. Kuhna na podstawie rysunku C. Huhna).
- Sefer Targum Torah bilešon Tatar*. [5601 (1841)], t. 1, k. 198v. Gozleve: M. Tiriškan.

Opracowania

- Akhiezer, G. (2017). *Historical Consciousness, Haskalah, and Nationalism among the Karaites of Eastern Europe: Karaite Texts and Studies, Volume 10*. Leiden, Boston: Brill.
- Belyj, O. B. (2003). Novye materialy k biografii Solomona Bejma. *Materialy po arheologii, istorii i ètnografii Tavrii*, 10, 639–666. Pobrane z: <https://maiet.cfuv.ru/arxiv-2009-2014-gg/vypusk-x-2003-g/> – dostęp 28.03.2022.
- Belyj, O. B. (2008). Firkovič Avraam Samuilovič. W: M. P. Apošanskaâ (red.-sost.), *Sevastopol' Ènciklopedičeskij spravočnik* (s. 929). Sevastopol': Nacional'nyj muzej geroičeskoy oborony i osvoboždeniâ Sevastopolâ.
- Dubiński, A. (2012). Karaimi i ich cmentarz w Warszawie. W: B. Machul-Telus (red.), *Karaimi* (s. 145–179). Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Dubiński, A. J. (2020). Trocki mieszczanin kupcem i fabrykantem w Warszawie. *Awazymyz. Pismo Historyczno-Społeczno-Kulturalne Karaimów*, 31 (1–2 (66–7)), 4–9. <https://doi.org/10.33229/az.890>
- El'āševič, B. S. (1993). *Karaimskij biografičeskij slovar'* (ot konca VIII v. do 1960). *Materialy k serii „Narody i kul'tury”*. Vypusk XIV. *Karaimy. Kniga 2*. Moskva: Institut ètnologii i antropologii RAN.
- El'āševič, V. A., Šajtanov, S. I. (2017). Luvah gazzanim. *Izvestiâ Duhovnogo upravleniâ karaimov Respubliki Krym*, 24 (33), 1–18.
- El'āševič, V. A. (2018). Kratkaâ istoriâ karaimskogo molitvennogo doma (kenasy) Sevastopolâ. W: *Karaimy Sevastopolâ – Istoriâ i Sovremennost'* (s. 19–27). Simferopol': Antikva.
- Фиркович, Гавриил Семёнович (Firkovič, Gavriil Semënovič). Pobrane z: https://ru.wikipedia.org/wiki/Фиркович,_Гавриил_Семёнович – dostęp 28.03.2022.
- Gammal, M. (2011). „Zikaron le-dor aharon” Gavriila Firkoviča, ili Literaturnye posledstviâ odnogo bankrotstva. W: *Naučnye trudy po iudaïke. Materialy XVIII Meždunarodnoj ežegodnoj konferencii po iudaïke*, t. 2, v. 35 (s. 159–173). Moskva: Sëfer.
- Gąsiorowski, S. (2020). *Karaimi w Koronie i na Litwie w XV–XVIII wieku*. Kraków, Budapeszt, Syrakuzy: Austeria.
- Grishchenko, A. I., Shapira, D. (2021). The Trilingual Prayer Copied by Avraham Firkowicz: The First Hebrew, Judeo-Slavic, and Crimean Judeo-Turkic Trilingual Text. *Journal of Jewish Languages*, 9(1), 100–149. <https://doi.org/10.1163/22134638-BJA10012>

- Kizilov, M., Šegoleva, T. (2003). Osen' karaimskogo patriarha. Avraam Firkovič po opisaniâm sovremennikov. *Paralleli*, 2–3, 319–362.
- Sarač, M. S. (red.) (2007). *Karaimskaâ narodnaâ ènciklopediâ*, t. 6, Čast' 2. Krym.
- Shabarovskiy, V. (2015). On the Lutsk Period in the biography of Abraham Firkowicz. *Karaite Archives*, 3, 119–132.
- Sulimowicz, A. (2004). Imiona Karaimów z Halicza. W: *Wśród jarłyków i fermanów. Materiały z sesji naukowej poświęconej pamięci dra Zygmunta Abrahamowicza, 20 kwietnia 2004* (s. 143–151), Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Sulimowicz, A. (2015). Karaim Settlements in Villages and Farmsteads around Lutsk. W: M. Godzińska, A. Cevgin Uysal, W. Chilmon (red.), *Remarks on Turkish Studies/ Türklük Mülahazaları* (s. 126–142), Warszawa: Wydział Orientalistyczny Uniwersytetu Warszawskiego.
- Sulimowicz, A. (2016). XIX-wieczny rękopis z polskich archiwów prywatnych zawierający dwa dokumenty dotyczące Karaimów trockich. *Almanach Karaimski*, 5, 189–205. <https://doi.org/10.33229/ak.2016.05.11>
- Vihnovič, V. L. (2012). *Karaim Avraam Firkovič. Evrejskie rukopisi. Istoriâ. Putešestviâ*. Sankt-Peterburg: Akademiâ issledovaniâ kul'tury.
- Walfish, B. D., Kizilov, M. (2010). *Bibliographia Karaitica*. Leiden, The Netherlands: Brill.